

КОНСТРУЮВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ МОДЕЛІ ОЧІКУВАНОВОГО МАЙБУТНЬОГО

Попович І.С., доцент, к. психол. н.,
доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонський державний університет

У статті теоретично обґрунтовано концепцію конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. Розглянуто і схематично показано залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від зовнішніх та внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки, від рівнів сформованості соціальних очікувань особистості та від властивостей соціальних очікувань особистості. У логічній послідовності окреслено та проаналізовано умови конструювання моделі очікуваного майбутнього. Запропоновано схему конструювання моделі очікуваного майбутнього.

***Ключові слова:** модель очікуваного майбутнього, конструювання, очікування, соціальні очікування особистості, образ бажаного майбутнього.*

В статье теоретически обосновано концепцию конструирования личностью модели ожидаемого будущего. Рассмотрены и схематически показаны зависимость конструирования модели ожидаемого будущего от внешних и внутренних факторов психической регуляции поведения, от уровней сформированности социальных ожиданий личности и от свойств социальных ожиданий личности. В логической последовательности определены и проанализированы условия конструирования модели ожидаемого будущего. Предложена схема конструирования модели ожидаемого будущего.

***Ключевые слова:** модель ожидаемого будущего, конструирование, ожидания, социальные ожидания личности, образ желаемого будущего.*

Popovych I.S. Construction of models of expected future by personality.

The article it is theoretically grounded the concept of construction of models of expected future by personality. It is considered and schematically show the dependence of construction of model of expected future on external factors of mental

behavior regulation, on internal factors of mental behavior regulation, on the levels of the formation of social expectations of the personality and properties of social expectations. It is outlined and analyzed in a logical order such conditions of construction of models of expected future. The scheme of construction of models of expected future is proposed.

Key words: model of expected future, construction, expectations, social expectations of personality, image of the desired future.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. У останнє десятиріччя бурхливими темпами розвивається психологія конструювання майбутнього – одна з наймолодших галузей соціальної психології. Неабиякої актуальності набуває феномен темпоральності. Наукові результати вивчення процесів прогнозування майбутнього, дослідження образу бажаного життя, обґрунтування психологічних практик конструювання майбутнього, життєвих завдань, завдяки яким особистість моделює майбутнє, досягаючи самоздійснення, актуалізують необхідність теоретичного обґрунтування та експериментального дослідження проблеми конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема соціальних очікувань особистості отримала досить широке застосування у науковій теорії та практиці. Соціальні очікування посідають чільне місце у всіх суспільних напрямках розвитку науки, починаючи з філософії, соціології, психології. Соціальними очікуваннями оперують в дослідженні та обґрунтуванні темпоральних властивостей (І.Г.Батраченко, О.В.Полунін, М.М.Слюсаревський, Т.М.Титаренко), практик життєконструювання (Т.М.Титаренко), автентичності (О.М.Кочубейник) і самоактивності суб'єкта (М.Й.Боришевський, В.О.Татенко), швидкими темпами здійснюючи змістове наповнення й окреслюючи шляхи розвитку такої молоді галузі соціальної психології, як психологія конструювання майбутнього (О.В.Михальський, Т.М.Титаренко). Попри всю значущість і актуальність проблеми конструювання особистістю моделі очікуваного

майбутнього, залишається проблемою, що потребує скрупульозного аналізу, емпіричного дослідження і теоретичного обґрунтування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи соціальні очікування особистості, ми помітили, що не всі очікування можуть підтвердитися чи реалізуватися. Одні соціальні очікування, щойно утворившись, відмирають на стадії зародження, інші – набувають розвитку, але не сприяють досягненню мети, деяким судилося реалізуватися та забезпечити особистості здійснення очікуваного сценарію розвитку подій, досягнення бажаного результату. Іноді особистість своїми діями, поведінкою, здатна перевершити не тільки очікування оточуючих, інших учасників взаємодії, а й самоочікування, вразити себе. У такому випадку оточуючі говорять: «Ми від тебе такого не очікували (чекали)». На що почасти чують у відповідь: «Я й сам від себе такого не очікував (чекав)».

У науковій довідниково-енциклопедичній літературі [11; 12; 18] знаходимо, що соціальні очікування – це ті перманентні проєкції у майбутнє, коли на зміну одним очікуваним образам приходять інші. Цих проєкцій безліч, вони множинні та знаходяться у постійній апробації. Очікуваний образ є конкретною метою, до якої спрямована активність особистості. Зазначимо, що достовірна, правдива інформація щодо можливих сценаріїв перебігу подій конкретизує соціальні очікування особистості, сприяє побудові моделі очікуваного майбутнього. Тут же знаходимо, що образ майбутнього – це цілісне уявлення особистості про майбутнє, яке знаходиться в свідомості та постійно впливає на поведінку, діяльність та її емоційний стан. У даному образі психологи, зазвичай, виокремлюють такі чотири складові. Перша – ціннісно-сміслова – поєднує всі мотиви особистості, її цінності, особистісні смисли, наміри. Друга – когнітивна, включає в себе всі події, які очікуються або ж плануються особистістю. Третя – емоційно-оцінювальна. Остання – четверта – відображає зв'язок сьогодення з майбутнім і поєднує всі способи та стратегії поведінки, які використовує особистість у відповідності з тим образом майбутнього, який у неї є. Її називають організаційно-діяльнісною.

Конструювання моделі очікуваного майбутнього особистості належить до результативної змістової особливості очікувань. Відомо, що сукупність уявлень людини про світ постає у формі своєрідних схем світобачення, які зазвичай називають моделлю або картиною світу. На думку В.О.Васютинського, така модель становить когнітивно-процесуальну основу інтерпретації дійсності. Пізнавана дійсність інтерпретується крізь призму когнітивних схем, які містяться в моделі світу. З одного боку, ці схеми дозволяють особистості пізнавати дійсність, а з другого – накладають обмеження на можливості пізнання нею тих фрагментів дійсності, щодо яких модель не містить елементів, придатних для їхнього тлумачення [5, с. 87-88].

Соціальні та індивідуальні очікування як засіб формування суб'єктивної картини майбутнього знаходять відображення у науковому доробку Н.І.Соболевої [14]. Зміст соціальних очікувань особистості є своєрідною проекцією духовного стану суспільства у майбутнє. Авторка наголошує, що життєві очікування індивіда є одним з містків, який поєднує сьогочасний світ особистості з прийдешнім світом. Така особливість очікувань визначає їхню головну функцію – забезпечення зв'язку особистості з прогнозованим майбутнім [там само, с. 124-126].

Чільне місце у соціальній філософії посідає проблема очікування реалізації соціального ідеалу, есхатологічні форми соціального образу майбутнього. Німецький філософ і соціолог Теодор Адорно вважає, що створення особистісної картини світу є результатом суб'єктивної структуризації соціального простору. Соціально-психологічний погляд на її побудову сфокусований на тих узагальнювальних конструктах, які людина використовує в цьому процесі. Це, власне, і є, на думку вченого, трансформацією критеріїв соціуму в психологічні конструкти особистості [1, с. 80].

Американський філософ і психолог Джордж Келлі вважає, що особистісні конструкти є тлумаченням світу. Створені людиною шаблони – підігнані під реалії, з яких складений світ. Конструкт – це репрезентація світу, і цей світ, власне, і перевіряє життєздатність конструкту. Проходження цієї процедури

свідчить не тільки про передбачувальну ефективність особистісного конструкту, а й вказує на оцінку вірності передбачення, після того, як події відбулися [8, с. 12].

На думку О.Г.Злобіної, суб'єктивна картина життєвого світу особистості створюється в результаті складного поєднання різних психологічних утворень. Загальна траєкторія життєздійснення особистості набуває в картині світу певної цілісності, яку в ході дослідження можна виокремити, застосувавши базові категоріальні конструкти. За такий конструкт дослідниця пропонує взяти «образ бажаного життя», який поєднує очікування, домагання і наміри особистості [7, с. 135].

Далі дослідниця зазначає, що у соціальних уявленнях фіксуються насамперед нормативні зразки. Проте очікування особистості щодо життя ґрунтуються не лише на нормі, а й на ідеалі. Фактично в картині світу весь час відбувається зіставлення образу реального життя з образом бажаного життя [там само, с. 136].

Образ бажаного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності особистості і цілком залежить від неї самої. Тому правомірно стверджувати, що сформована потреба впливати на майбутнє є провідним механізмом розвитку особистості як суб'єкта самоактивності.

Життєва перспектива як образ бажаного й усвідомлюваного майбутнього є складним психічним утворенням, що регулює розгортання життєвого шляху особистості [9]. У структурі перспективи – складової життєвого світу особистості – визначено два виміри: часовий та смисловий. Часовий – життєві цілі, плани, програми, – критеріями оцінювання якого є визначеність, диференційованість, довготривалість, реалістичність. Смисловий – особистісні смисли, детерміновані смисловими утвореннями особистості (особистісні цінності, смислові конструкти, смислові диспозиції), які визначають здатність особистості до здійснення життєвого вибору. Гармонійний взаємозв'язок часового та смислового вимірів забезпечує становлення узгодженої життєвої

перспективи як образу усвідомлюваного майбутнього особистості, актуального для неї в теперішньому та зумовленого набутим життєвим досвідом [9, с. 16].

Когнітивно-процесуальна основа інтерпретації дійсності (В.О.Васютинський), смисловий вимір життєвої перспективи (А.Є.Левенець, В.Г.Панок), оціночний аспект бажаного і очікуваного (Є.І.Головаха), чинник соціальної семантики життєздійснення особистості (Т.М.Титаренко) – це ключові категорії, які складають науковий інтерес у контексті дослідження змістових особливостей моделі очікуваного майбутнього.

Особистість сама конструє модель очікуваного майбутнього, що є своєрідним «полем», на якому апробуються, відточуються зразки поведінки, відшліфовуються проєкції у майбутнє. Неадекватні соціальні очікування особистості, втрата віри у своє майбутнє посилюють деструктивні тенденції розвитку, призводить до руйнування взаємин з оточенням і до саморуйнування.

Завдяки соціальним очікуванням, антиципації особистість здатна передбачати близькі і віддалені перспективи життя. Результатом самоусвідомлення є образ «Я», що може виступати як Я-реальне (теперішнє), Я-ідеальне (бажане), Я-перспективне (майбутнє), до якого особистість прагне дотягнутися, на відміну від Я-ідеального, що може бути недосяжним.

Образ «Я» є не окремою структурною складовою самосвідомості, а результатом самопізнання, що виступає у формі узагальненого уявлення людини про себе. Це той рівень самосвідомості, на якому людина досягає більш зрілого усвідомлення сутності своєї особистості. Образ «Я» – результат апробації людиною своїх самооцінок, домагань, соціально-психологічних очікувань та оцінних ставлень до оточення у процесі життєдіяльності – ці чинники і визначають структурно-функціональні та змістові характеристики образу «Я» [4, с. 198-199].

Відомий український психолог Т.М.Титаренко стверджує: «У суб'єктному ставленні до майбутнього не доля, а сама людина визначає свій завтрашній день, акцентуючи увагу на саморегуляційному компоненті особистості» [16, с. 428]. Зазначимо, що об'єкт усвідомлення у

феноменологічній психології називають інтенційним об'єктом. Формування образу очікуваного, бажаного майбутнього через наявність домагань спонукає до того, що певні елементи цього майбутнього набувають вираженої інтенційності, стають «магнітом», який безпосередньо притягує людину, стимулює її активність [там само].

Приходимо до висновку, що очікування окреслюють перспективні лінії розвитку особистості, формують наше буття, є широкою канвою, на якій проектується майбутнє особистості. Створюючи безперервну власну історію, особистість сама виступає проєктантом свого життя, свого майбутнього. Очікування – це екзистенція, а екзистенція – це існування. Очікування відображають унікальну особистісну дійсність людини, що втілює в собі духовну та психоемоційну неповторність.

У контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на моделі вибору поведінки й особистісних типів конструювання майбутнього. Зокрема, ААА-модель є трьохмірною моделлю прогнозування і вибору стратегії поведінки [10]. Здатність успішного конструювання майбутнього на нейрофізіологічному рівні полягає в комбінації та ефективності наступних процесів: актуалізації, апперцепції та антиципації. Актуалізація – засвоєння і використання життєвого досвіду для побудови поведінки. Пам'ять функціонує на необхідному для діяльності рівні. Низький рівень актуалізації свідчить про відсутність ресурсу, нездатність активізувати, поживити поведінку знаннями і враженнями минулого. «Тільки завдяки пам'яті живий організм здатен «заглядати в майбутнє» – будувати ймовірнісний прогноз і застосовувати його для організації дії. Пам'ять, власне, тому тільки і потрібна живому організму, що без інформації про минуле неможлива доцільна поведінка, підготовка до майбутнього» [2], – пише О.Г.Асмолов, і продовжує: «Швидкість і доцільність реакцій суб'єкта у тій чи іншій ситуації чи сигналів, значною мірою залежить від попередньої підготовки до цих реакцій ще до того, як виникла відповідна ситуація. Підготовка здійснюється стосовно тих реакцій, які доцільні у ситуаціях, прогнозованих як найбільш ймовірні». Наступною складовою є

апперцепція, що є процесом сприймання поля, своєрідним зв'язком особистості з оточенням для забезпечення орієнтації. Третьою складовою ААА-моделі є антиципація – процес прогнозування і результативний образ майбутнього. Продуктивною є гіпотеза І.Г.Батраченка, де вчений зазначає, що антиципація є темпоральноорієнтованою формою організації психічного, яка призначена для відображення, проектування, упередження та опредметнення майбутнього. Її виникнення, розвиток та функціонування зумовлено виділенням у структуруванні психічного підсистем, спеціалізованих на відображенні реальності в рамках часових модусів – минулого (ретроспекція), теперішнього (презентоспекція), майбутнього (антиципація) та екстратемпорального психічного відображення (фантастоспекція), що продукує моделі, які ніяк не призначені для локалізації в реальному часі [3, с. 2]. Формування уявлення про результат поведінки виникає до його реальної появи і служить засобом зворотного зв'язку побудови дій. Анатомо-фізіологічним корелятом антиципації є акцептор дії (П.К.Анохін), а електрофізіологічним – хвиля очікування (Е-хвиля) Р.Уолтера, яка пов'язана з налаштуванням на появу стимулу [13]. Результати експериментального дослідження на базі ААА-моделі, отримані О.В.Михальським, дають можливість спрогнозувати поведінку суб'єкта в залежності від сектора моделі [10].

Заслуговує уваги локус-модель конструювання майбутнього, що базується на основних координатах «простору» і «часу», та «локус контролю». Мають місце дві координатні осі: 1) внутрішній / зовнішній локус контролю простору, 2) внутрішній / зовнішній локус контролю часу [10]. За результатами дослідження (Михальський О.В., 2013-2014, n=140) локус контролю інтернальний-екстернальний (вісь психічного простору внутрішнє-зовнішнє) і локус контролю минуле-майбутнє (вісь психічного часу) не корелюють, і є незалежними вимірами стосовно одне одного. Експериментально дослідником отримано такі типи конструювання особистістю локус-моделі майбутнього: тип ІМН (абривеатура наша – І.С.) – «інтернальне минуле»; тип ІМБ (абривеатура наша – І.С.) – «інтернальне майбутнє»; тип ЕМБ (абривеатура наша – І.С.) –

«екстернальне майбутнє»; тип ЕМН (абривіатура наша – *I.C.*) – «екстернальне минуле» [10, с. 102]. Типи конструювання особистістю локус-моделі майбутнього пов'язані з запропонованою нами інтернальною / екстернальною властивістю соціальних очікувань особистості.

Проблема соціальних очікувань особистості і, власне, конструювання моделі очікуваного майбутнього має психофізіологічні витоки:

- «рефлекс цілі» – запрограмований природою організм людини на досягнення мети, визначає здатність людини до цілепокладання і є спрямованістю на досягнення усвідомленого образу передбачуваного результату (І.П.Павлов);
- будь-який прогноз – це «динамічний стереотип» очікуваного образу (І.П.Павлов);
- «акцептор результату дії» або механізм «зворотного зв'язку» забезпечує можливість порівняння параметрів бажаного стану середовища; інформує виконавця про те, що зроблено, що потрібно зробити для досягнення мети, крім того забезпечує емоційну оцінку ефективності (П.К.Анохін);
- параметри результату формуються системою у вигляді визначеної моделі раніше, ніж з'являється сам результат (П.К.Анохін);
- випереджуюче відображення – відтворення дійсності в процесі передбачення, здатність мозку наче «забігати вперед», відповідаючи на стимул, що існує в теперішньому часі (П.К.Анохін);
- «згорнутий» образ простору в психіці є «моделлю потребового майбутнього» (М.О.Бернштейн);
- поведінковий акт є очікуваним, спрогнозованим, і закладений в модель потребового майбутнього (М.О.Бернштейн).

У контексті вищезазначених тез науковий інтерес складає гіпотеза запропонована І.М.Губерманом, у якій автор припускає, що мозок відображає всі явища світу, що відбуваються навколо, на основі їх вловимої закономірності пророкує вірогідну картину найближчого майбутнього і підлаштовує до цього прогнозу вчинки та дії. У разі помилки, неузгодженості розрахункового та

реального майбутнього мозок відповідає підвищенню уваги, щоб розібратися в новій ситуації і знову виробити прогноз очікуваних подій. Має місце безперервна активність, передбачення майбутнього. Передбачення базується на ймовірності настання тих подій і появи сигналів тієї закономірності, яку встановив мозок на підставі аналізу попередніх повідомлень і минулого досвіду. Якщо прогноз достовірний, то надходять очікувані сигнали і наступають передбачені ситуації – увагу можна не напружувати: вступають вже підготовлені варіанти дій. Але якщо повідомлення не збігаються з очікуваними – тривога. Мозок зосереджений на аналізі непередбачених відомостей. Цей опис, на думку автора, в мільйони разів довший за часом, ніж справжні дії нейронних структур, які відбуваються за мить, і перебільшені по тривожності, коли спостерігаються різкі сплески біоелектричності. Цей процес – буденний і мозок змінює, очевидно, тільки тривалість термінів, за які створюються моделі очікуваного майбутнього (термін І.М.Губермана. – *І.С.*). Значить, мозок повинен мати в складі своїх клітин спеціальні – для конструювання зашифрованих на мову електричних сигналів моделей ймовірного майбутнього – клітини-прогнозисти. Автор зазначає: «Якщо модель подій, які протікають в світі, побудована вірно та ймовірний прогноз збігається з початковими даними, то нейрони новизни згорнуть подану програму і, негайно забувши про неї, приступлять до наступної. Їх хвилює лише новизна – розбіжність між очікуванням і реальністю. Виявивши неузгодженість, вони б'ють тривогу, і всі системи мозку спрямовуються на аналіз неув'язки. Так відбувається передбачення найближчого майбутнього» [6, с. 2-3].

Ми неодноразово звертаємося до наукового доробку М.О.Бернштейна, адже його теорія «від рефлекса до моделі потребного майбутнього» є своєрідним зв'язком психофізіології та соціальної психології особистості, можна навіть сказати психології конструювання майбутнього особистості. «Модель потребного майбутнього» ми перекладаємо українською як «модель потребного майбутнього». На думку автора концепції, випереджаюча дія, модель потребного майбутнього, визначає і спрямовує наступні дії – це

своєрідний «проект руху» [17, с. 158-159]. «Подібно до того, як мозок формує відображення реального зовнішнього світу – фактичну ситуацію теперішнього моменту, і пережиті, зафіксовані пам'яттю ситуації минулого часу, він повинен володіти до певної міри здатністю «відображати», по суті «конструювати» (уточнення – *М.О.*) ситуацію, що не стала ще дійсністю, яка знаходиться в майбутньому, а *потреби* (курсив наш – *І.С.*) людини спонукають її до реалізації» [17, с. 158-159]. Це підтверджує нашу думку, що саме потреба спонукає до реалізації сконструйовану ситуацію, що не стала ще дійсністю і знаходиться в майбутньому. Але є аспекти, які потребують уточнення. Згідно з теорією мотивації А.Маслоу, базовою сходинкою ієрархії потреб людини є фізіологічні потреби. Фізіологічні потреби є потребами найнижчого рівня, що є необхідними для виживання. Вони поєднують потребу в їжі, воді, захисті, відпочинку, сексуальні потреби. Ми сумніваємося, що реалізація цих спонук людини, та й навіть «нужди», наявність й сутність якої обґрунтовує С.Д.Максименко, закладається і супроводжується моделлю потребового майбутнього. Психофізіолог О.М.Бернштейн багато часу досліджував фізіологічні потреби людини. Ми не прагнемо заперечити теорію відомого вченого, але є деякі аспекти, які варто спростувати чи уточнити. Наші наукові пошуки дозволяють нам висунути припущення, що модель, яку конструює особистість, варто називати моделлю очікуваного майбутнього, оскільки потреба є психічним станом людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що відтворює необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності. Власне, потреба і є потужним «локомотивом» активності особистості. На наш погляд, потреба і мотив, чи сукупність мотивів, не окреслюють «проект руху», а є його активним рушієм – реалізатором. Проект руху окреслюють очікування особистості, формування яких супроводжується конструюванням моделі очікуваного майбутнього.

У контексті нашого обґрунтування заслуговує уваги думка О.Г.Злобіної, що концепт намірів є фактично доповнюваним щодо концепту очікувань. У

певному сенсі намір і є очікуванням чітко сформульованого результату. Очікування містять елементи бажання та наміру; перше визначає мету, друге – готовність діяти заради її досягнення. Намір – це усвідомлене рішення, що виконує спонукальну функцію і визначає планування дій щодо реалізації мети. Застосування цього концепту дає змогу представити часову перспективу життєздійснення водночас в об'єктивному та суб'єктивному вимірах, оскільки відображає суб'єктивне перенесення в теперішнє об'єктивно відтермінованої мети діяльності [7, с. 140].

Ми застосовуємо термін «конструювання», коли мова йде про модель очікуваного майбутнього. Під «конструюванням» розуміємо «творення», «створення», «відтворення», «копіювання», «поєднання», «складання» та ін. У залежності від рівня розвитку особистості, їй може бути властивий той чи інший спосіб конструювання моделі очікуваного майбутнього. Якщо у особистості творче мислення знаходиться на низькому рівні розвитку, то це не означає, що вона не конструює модель очікуваного майбутнього, а застосовує той арсенал методів, прийомів і засобів, який властивий їй у даний час, той, що відображає її дійсність. У будь-якому випадку, особистість конструює не тільки модель очікуваного майбутнього, а, власне, все своє життя.

Ми чітко розуміємо, що показати схематично конструювання моделі очікуваного майбутнього завдання не з легких. Озброїмося методикою, запропонованою Т.М.Титаренко [15], за допомогою якої авторка розкриває вплив життєвих завдань на моделювання майбутнього.

Спробуємо проаналізувати залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на психічну регуляцію поведінки особистості, від змістових особливостей соціальних очікувань особистості: рівня сформованості та властивостей соціальних очікувань особистості. Обґрунтуємо умови, за яких особистість конструює модель очікуваного майбутнього.

Спочатку йтиметься про ті зовнішні чинники психічної регуляції поведінки особистості (рис. 1), від яких залежить конструювання моделі

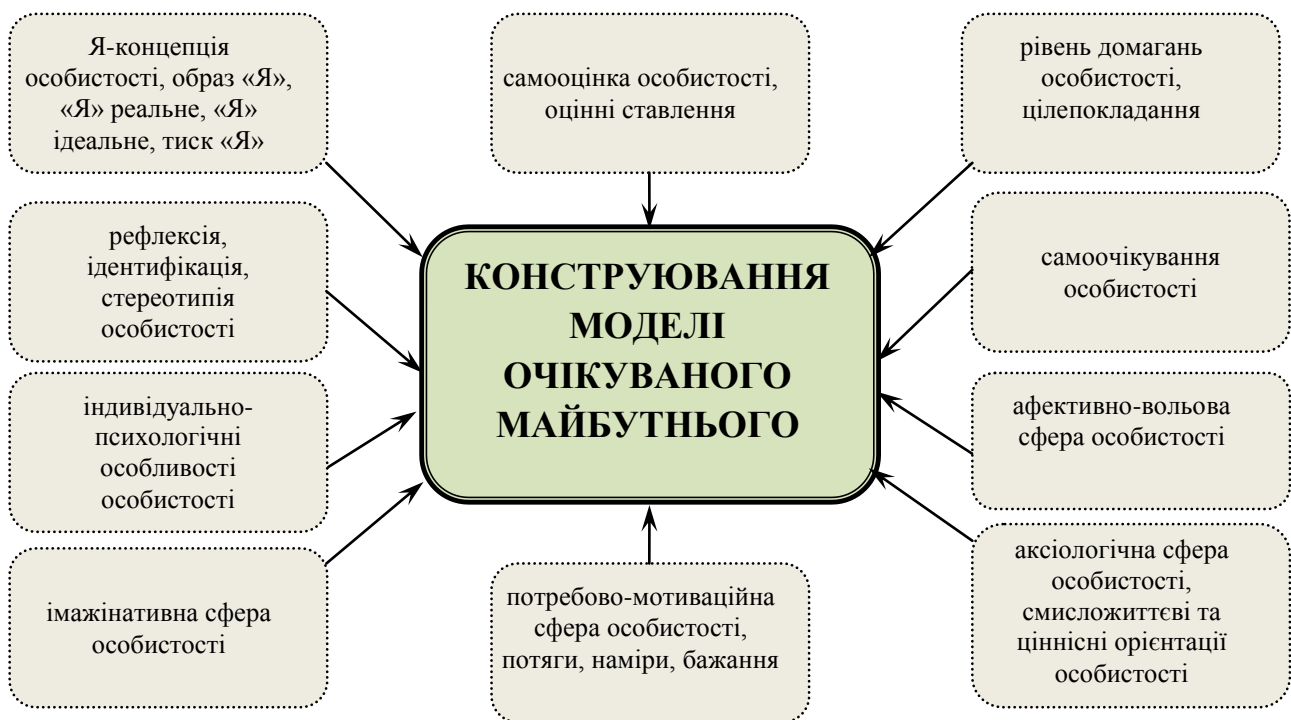
очікуваного майбутнього: соціальні норми, кодекси, правила, шаблони поведінки, соціальні санкції, соціальний контроль; соціальний ідеал, соціальний образ майбутнього; соціальні очікування суспільства, референтної групи, значущих інших; релігійні та політичні вподобання, звичаї, обряди, традиції, вірування, чутки, мода, навіювання; соціальна рефлексія, соціальна ідентифікація, соціальна стереотипія, соціальні настановлення; соціальна роль, соціальний статус, соціальна позиція; громадська думка, оцінка та ставлення значущих інших; соціальні репрезентації, соціальні уявлення, колективні уявлення.

Зауважимо, що «будівельний матеріал» для конструювання моделі очікуваного майбутнього особистість черпає не тільки з внутрішнього джерела соціальних очікувань особистості – її Я-концепції, а й з зовнішніх джерел – домінуючих соціальних репрезентацій (С.Московічі), соціальних уявлень (Т.П.Ємельянова, І.В.Жадан) і навіть з колективних уявлень (Е.Дюркгейм).

Рис. 1. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від зовнішніх чинників психічної регуляції поведінки

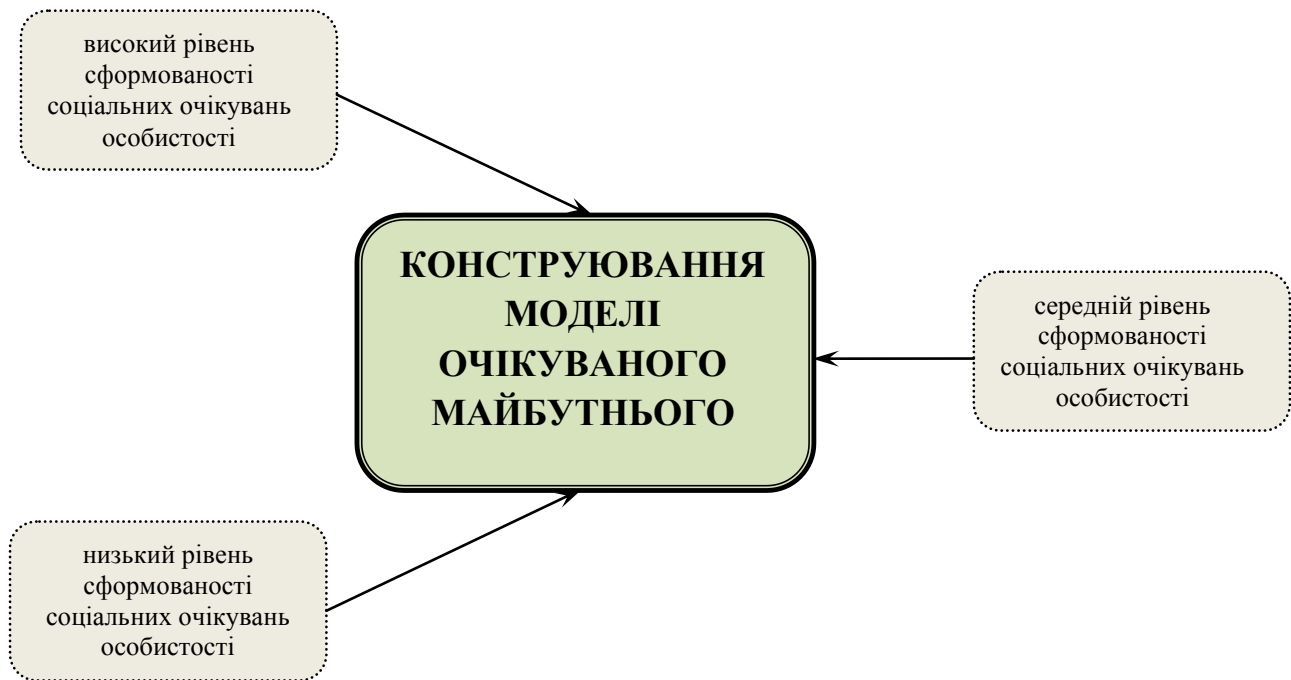
Наступний крок у побудові моделі полягає в урахуванні внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки. Слід назвати (рис. 2): Я-концепція особистості, образ «Я», «Я» реальне, «Я» ідеальне, тиск «Я»; самооцінка особистості, оцінні ставлення; рівень домагань особистості, цілепокладання; самоочікування особистості; афективно-вольова сфера особистості; аксіологічна сфера особистості, смисложиттєві та ціннісні орієнтації; потребово-мотиваційна сфера особистості, потяги, наміри, бажання; імажинативна сфера особистості; індивідуально-психологічні особливості особистості; рефлексія, ідентифікація, стереотипія особистості.

Рис. 2. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки

Безумовно, конструювання моделі очікуваного майбутнього залежить від рівня сформованості соціальних очікувань особистості (рис. 3). Особистість з низьким рівнем, очевидно, буде володіти меншим потенціалом і можливостями щодо конструювання моделі очікуваного майбутнього, на відміну від особистості з середнім чи високим рівнем сформованості очікувань. Високий рівень сформованості соціальних очікувань супроводжується зазвичай високими показниками соціальної рефлексії, об'єктивністю сприйняття й

відображення плину подій повсякденного життя, що позитивно позначається на конструюванні моделі очікуваного майбутнього. Зазначимо, що рівень домагань поєднується: з переконаністю в цінності своїх дій, з прагненням до самоствердження, з відповідальністю, з корекцією невдач за рахунок власних зусиль, з наявністю стійких ціннісно-сміслових та життєвих орієнтацій, зважених планів на майбутнє, що також є своєрідною проекцією майбутнього.

Рис. 3. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від рівнів сформованості соціальних очікувань особистості

У побудові моделі очікуваного майбутнього необхідно також врахувати властивості соціальних очікувань особистості (рис. 4). До них відносимо: інтернальність, екстернальність, активність, пасивність, адекватність, неадекватність, відкритість, закритість (латентність), амбівалентність і полюсність соціальних очікувань особистості. Усі виокремлені властивості носять дихотомічний характер. Під амбівалентністю соціальних очікувань розуміємо таку властивість, коли у схожих життєвих ситуаціях у особистості нечітко простежується та чи інша властивість дихотомічної пари соціальних очікувань особистості. Це супроводжується мінливим, нестійким психічним станом очікування. Наприклад, в одній ситуації міжособистісної взаємодії особистість має інтернальну властивість, а через деякий час в абсолютно

Рис. 4. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від властивостей соціальних очікувань особистості

ідентичних ситуаціях її соціальні очікування наділені екстернальним змістом. Протилежною амбівалентності вважаємо полюсність. Крайні значення дихотомічної пари будуть свідчити тільки про сформованість цієї властивості. Може мати місце будь-яка комбінація дихотомічних пар властивостей.

Ми визначаємо властивості соціальних очікувань особистості за шкалами «інтернальність – екстернальність», «активність – пасивність», «адекватність – неадекватність», «відкритість – закритість». Також має місце така особлива властивість як амбівалентність, що може простежуватися у кожній із цих пар. Виокремлюємо такі типи очікувань, що будуть поєднувати: інтернальність, активність, адекватність і відкритість; екстернальність, пасивність, неадекватність і закритість. Це крайні типи соціальних очікувань особистості, всі інші знаходяться між ними. Звісно, що будь-який із цих типів може бути забарвлений ще й амбівалентністю. Детальніше про типи соціальних очікувань особистості, що впливають зі шкал властивостей, а також про амбівалентність та полюсність йтиметься у наступних наукових пошуках.

Рис. 5. Умови конструювання моделі очікуваного майбутнього

Наш алгоритм конструювання моделі очікуваного майбутнього буде неповним, якщо не врахувати умови, за яких, власне, може реалізуватися процес конструювання (рис. 5).

Зазначимо умови конструювання у логічній послідовності: джерелом і носієм соціальних очікувань є особистість; наявність об'єкта соціальних очікувань особистості; ціннісно-сміслові навантаження об'єкта очікувань; наявність предмету соціальних очікувань особистості; перехід від об'єкта до предмету соціальних очікувань особистості; спрямованість соціальних очікувань особистості; зміст діяльності, що забезпечує зародження і формування соціальних очікувань особистості; наявність складових процесу очікування: очікуване середовище, очікуваний елемент, очікувана ситуація, очікувана потреба; наявність когнітивної, емоційної, поведінкової готовності; довільна регуляція цілеспрямованої поведінки; контроль конструювання моделі очікуваного майбутнього; сконструйована модель репрезентує соціально-психологічну реальність.

Встановлено, що конструювання моделі очікуваного майбутнього, досягнення бажаного результату супроводжується довільною регуляцією цілеспрямованої поведінки. Контрольна функція забезпечує конструювання моделі очікуваного майбутнього. Модель очікуваного майбутнього завжди репрезентує соціально-психологічну реальність.

Розглянувши залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від зовнішніх чинників психічної регуляції поведінки (див. рис. 1), від внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки (див. рис. 2), від рівнів сформованості соціальних очікувань особистості (див. рис. 3) та властивостей соціальних очікувань особистості (див. рис. 4), у логічній послідовності проаналізувавши умови конструювання моделі очікуваного майбутнього (див. рис. 5), можемо запропонувати схему конструювання моделі очікуваного майбутнього (рис. 6) як неієрархічний, нелінійний зв'язок п'яти складових.

Рис. 6. Конструювання моделі очікуваного майбутнього

Важливими чинниками реалізації моделі очікуваного майбутнього є те, чого особистість чекає, в що вірить, до чого прагне і що втілює в життя. Рівень, зміст та спрямованість соціальних очікувань є вчорашнім ставленням до майбутнього. Своєрідним варіантом конструювання моделі очікуваного майбутнього особистості є «пророкування, що самореалізується». Незважаючи на те, що це пророкування є хибним визначенням ситуації, яке спонукає до зміни поведінки, особистість перетворює його в реальність, почасти реалізуючи, тобто конструюючи модель очікуваного майбутнього.

Висновок. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього є ключовим моментом теоретико-методологічного обґрунтування концепції соціальних очікувань особистості та важливим науковим кроком дослідження психології соціальних очікувань особистості.

Бібліографічний опис джерел

1. Адорно Т. Типы и синдромы / Т.Адорно // Социологические исследования. – 1993. – № 3. – С. 75-85.
2. Асмолов А. Г. Проблема установки в необихевиоризме : прошлое и настоящее. «Вероятностное ожидание» / А.Г. Асмолов // Вероятностное прогнозирование в деятельности человека / Под ред. И. М. Фейгенберг, Г. Е. Журавлева. – М.: Наука, 1977. – С. 75-81.
3. Батраченко І. Г. Психологічні закономірності розвитку антиципації людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Іван Гергійович Батраченко ; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». – Одеса, 2010. – 42 с.
4. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія / Мирослав Йосипович Боришевський. – Суми : Еллада, 2012. – 608 с.
5. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / Вадим Олександрович Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
6. Губерман І. М. Як мозок передбачає майбутнє. – 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті : <http://www.poznavayka.org/uk/biologiya-2/yak-mozok-peredbachaye-maybutnye/>.
7. Злобіна О. Г. Особистість: на перетині соціального та індивідуального / О. Г. Злобіна // Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : монографія / Т. М. Титаренко [та ін.]; ІСПП НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 131-141.
8. Келли Дж. Теория личности : психология личных конструктов / Джордж А. Келли ; [Пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева]. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
9. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи

в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Анна Євгенівна Левенець; Національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

10. Михальский А. В. Психология конструирования будущего : монография / Алексей Владимирович Михальский. – М. : МГППУ, 2014. – 192 с.

11. Психологический словарь / авт.-сост. В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова; Под общ. ред. Ю. Л. Неймера. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 640 с.

12. Психологічна енциклопедія : наук. видання / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

13. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин]. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.

14. Соболева Н. І. Соціологія суб'єктивної реальності / Наталія Іванівна Соболева. – К. : Інститут соціології НАН України, 2002. – 296 с.

15. Титаренко Т. М. Вплив життєвих завдань на моделювання майбутнього / Т. М. Титаренко // Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : монографія / Т. М. Титаренко [та ін.]; ІСПП НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 379-386.

16. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у сучасному потенціалістському дискурсі / Т. М. Титаренко // Наук. зап. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 25. – С. 416–430.

17. Фейгенберг И. М. Николай Бернштейн : от рефлекса к модели будущего / Иосиф Моисеевич Фейгенберг. – М. : Смысл, 2004. – 239 с.

18. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев [и др.]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.